

Томислав Брлек

ФИЛОЗОФ КЊИЖЕВНОСТИ

Les connaissances philosophiques d'un auteur ne s'évaluent pas aux citations qu'il fait, ni d'après des relevés de bibliothèques toujours fantaisistes et conjecturaux, mais d'après les directions apologetiques ou polémiques de son œuvre elle-même.

Gilles Deleuze

Међу припадницима прве послеријатне генерације знанствених проучаваатеља књижевности, код нас окупљених око часописа *Умјешности ријечи* као неформална Загребачка стилистичка школа, с којима је дијелио одређене интелектуалне предилекције, као што су примарна усмјереност на интерпретацију литерарног текста и потреба за сталним преиспитивањем методолошких полазишта тога потхвата, Миливој Солар издваја се изразитом усмјереношћу на концептуално утемељење проучавања књижевности, што опћенито назива проблемом *филозофије књижевности*.¹ Од својих се непосредних претходника и савременика – као што су

¹ Рођен у Копривници 8. 4. 1936, Миливој Солар дипломирао је 1959. филозофију и југославиистику на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу, на којем је 1964. докторирао радом о књижевном дјелу Франа Галовића. На Катедри за теорију и методологију проучавања књижевности Одсека за компаративну књижевност истог факултета провео је читав свој радни вијек: започевши као асистент 1963, од 1976. је редовити професор, а 2007. постаје професор емеритус. Од 1987. до 1990. био је министар просвјете и културе у влади СР Хрватске. Умро је у Загребу, 16. 9. 2025. Редовити члан Разреда за књижевност Хрватске академије знаности и умјетности од 2008. и дописни члан Црногорске академије наука и умјетности у Подгорици од 2011, био је и члан Друштва хрватских књижевника, Хрватскога филолошког друштва и Хрватског филозофског друштва. Уз низ признања за поједина дјела (Награда Града Загреба, 1972; Награда „Божидар Ација“, 1975; Награда „Владимир Назор“, 1977; Награда ХАЗУ, 2003), за целокупан су му опус додијелене Награда Града Копривнице за животно дјело (2007), Награда „Владимир Назор“ за животно дјело (2010), Државна награда за знаност за животно дјело (2016) и Медаља Антуна Барца (2024). Приредио је два издања дјела Франа Галовића (1966, 1997), а критичким коментаром попраатио пјесме и приповијетке у оквиру његових сабраних дјела (2005–2006). *Изабрана дјела* [=ИД] у пет свезака објављена су му у наклади Голден маркетинг – Техничка књига (2004–2008), а његовом су опусу посвећена три зборника знанствених радова: *Знанствено дјело проф. др. Миливоја Солара: хрватска књижевност 20. стољећа, различите идеје и функције књижевности* (ур. Бранимир Бошњак et al., 2006), *Поетика и писања: зборник радова у његово 70. рођендана Миливоја Солара* (ур. Деан Дуда et al., 2007) и *Језик књижевности, знаности и медија: зборник радова са знанственој скупи у његово 80. рођендана академика Миливоја Солара* (ур. Звонко Ковач et al., 2018). Аутор је књига (гдје не стоји друкчије, мјесто објављивања је Загреб): *Основи марксистичке науке о друштву* (Напријед, 1962); *Писања његовике* (Школска књига, 1971); *Идеја и њича: аспекти теорије њиче* (Либер, 1974; друго, проширено издање, Знање, 1980; ²2004. [=ИД, књ. 1]); *Књижевна кришка и филозофија књижевности* (Школска књига, 1976); *Теорија књижевности* (Школска књига, 1976, ²⁰2005; ²¹Алфа, 2016; ²²Цетиње: ФЦЈК, 2019); *Увод у филозофију књижевности* (СП/Тека, 1978; ²2004. [=ИД, књ. 2]); *Модерна теорија романа*, избор, увод и коментар М. Солар (Београд: Нолит, 1979); *Смрт Санча Пансе: оједи о књижевности* (НЗМХ, 1981; ²2006. [=ИД, књ. 3]); *Савремена свјетска књижевност* (Школска књига, 1982; ²1990; прерађено и допуњено издање, 1997); *Мит о авангарди и мит о декаденту: аспекти шумаћења њиче 20. стољећа* (Београд: Нолит,

Зденко Шкроб, Иво Франгеш, Светозар Петровић, Виктор Жмегач, Александар Флакер и Гајо Пелеш – нарочито издваја довођењем у питање саморазумљивости одређења књижевности као умјетности, препознајући у том полазишту неиспитани метафизички темељ, те битно другачијим, строже разрађеним, схваћањем међуодноса различитих типова знања о књижевности, разликујући у том смислу знанствени од незнанственог приступа, при чему би први обухваћао *теорију књижевности*, која почива на лингвистици и дедуктивном закључивању, и *повијесћ књижевности*, која је утемељена на историографији и провјери хипотеза на емпиријској грађи, а потоњи књижевну *кришину*, која се као „практична, креативна, субјективна дјелатност” (Solar, 1971: 27) бави јединственим и непоновљивим предметом, те *филозофију књижевности*, која сагледава „оно што се са стајалишта знаности о књижевности не може сагледати” (Solar, 1976: 49) и која се може развијати уз знанствени приступ или њему усупрот. Упутно је не сметнути с ума како, дакле, за Солара много тога што се уобичајено чита под егидом теорије заправо спада у филозофију књижевности (аутори о којима је ријеч, од, рецимо, Лукача, Дерида, Рансијера или Арент, до Лиотара, Делеза, Кофман или Агамбена, притом претежно и јесу филозофи по формацији, као и по институционалној афилијацији).

Изузев пропедеутичких синтетских прегледа *Сувремена свјетска књижевност* и *Повијесћ свјетске књижевности*, његов опус не садржи књижевноповијесне радове – Соларова концепција филозофије књижевности примарно је усмјерена управо на промјену парадигме повијести књижевности оспоравањем њених позитивистичких засада. Теоријски се залажући за разматрање књижевности у тоталитету повијесног развитка, Солар одбацује линеарно низање епоха и стилова на темељу њихове некритички хипостазиране различитости, супротстављајући му „над-књижевни смисао књижевности у времену” (Solar, 1971: 91), који се очитује у облику „непрекинутог континуитета књижевности у времену” (Solar, 1978: 156), чиме се, међутим, нипошто не негира непрестана промјена – управо напротив. Као и у cjелокупном свом мисаоном раду на проучавању књижевности, и ту Солар, не само кључно полазиште, него и методолошку инспирацију, проналази у Хегеловој дијалектици: како је то устврдио Владимир Бити, „Солар је филозоф линеарно-повратног мишљења”

1985); *Есеји о фрајменшима* (Београд: Просвета, 1985); *Филозофија књижевности* (Либер, 1985); *Роман и миш: књижевност–идеологија–мишологија* (Аугуст Цесарец, 1988); *Теорија прозе* (Либер, 1989); *Лака и шешка књижевност: предавања о постмодернизму и тривијалној књижевности* (МХ, 1995, ²2005); *Вјешбе шумачења: интерпретације лирских pjesама* (МХ, 1997, ²2005); *Египћова браћа и синови: предавања о мишу, мишској свијести и мишком језику* (Напријед, 1998; ²2008. [=ИД, књ. 5]); *Границе знаности о књижевности: изабрани оједи* (Наклада Павичић, 2000); *Повијесћ свјетске књижевности: крајњи преглед* (Голден маркетинг, 2003); *Предавања о лошем укусу: обрана естетичкога ума* (Политичка култура, 2004); *Решорика постмодерне: оједи и предавања* (МХ, 2005); *Рјечник књижевнога називља* (2006. [=ИД, књ. 4]); ²Цетиње: ФЦЈК, 2019); *Књижевни лексикон: јисци, гјела, јојмови* (МХ, 2007; проширено издање, 2011); *Након смрти Санча Пансе: есеји и предавања о постмодернизму* (Љевак, 2010); *Укус, мишви и јоешика* (Београд: Службени гласник, 2010); *Кришка релативизма укуса: предавања о укусу, моралу и јоешици* (МХ, 2011); *Есеји о великим и малим причама* (Ex Libris, 2014); *Књижевност: врло крајак увод у језину теорију, повијесћ и кришину* (Политичка култура, 2014); *Поешика айсурда и јоешика парадокса: есеји о модерној и постмодерној књижевности* (Политичка култура, 2015) и *Интерпретације* (Политичка култура, 2016).

који „у читаву своје дјелу покушава с овим мислиоцем заподјенути плодотворан дијалог” (Biti, 1989: 27). Успркос очигледној еклектичности – иначе, такођер изведеној из Хегела, који, како Солар истиче, нема никакву специфичну властиту методу, него у мишљењу напросто укључује укупност онога што је претходно релевантно речено, „све методе филозофирања прије Хегела” (Solar, 1978: 105) – у његовом се властитом мисаоном ходу јасно уочава матрица која, како то сажето излаже Бити, има за циљ „помакнути средиште дијалектике са синтезе [...] на антитезу, трајно незадовољан, незадовољив одсјек трансмисије који, не могућ га досегнути, гони према разрјешењу” (Biti, 1989: 29). Мисаони процес у којем свака поједина фаза тежи да уједини дотадашње увиде у истраживању дане проблематике, док се истовремено по њој остварује пријелаз према ономе што долази, конкретно се остварује као теоријски текст у којему је ријеч увијек истодобно „окренута унатраг да ослухне оно што пробија напријед и напријед да докучи оно што је наговара натраг” (Biti, 1989: 23–24). Како на плану структуре појединих књига – егземпларна је у том погледу прстенаста композиција *Увода у филозофију књижевности* – па чак и обликовања пасуса и реченица као устрајног кружења око покренутих протусловља у процесу непрекидне релативизације, тако је и за цјелину Соларовог опуса надасве карактеристична међусобна усмјереност дијелова, што ће рећи да потоњи радови произлазе из претходних управо тиме што њихове, ионако провизорне закључке доводе у питање, творећи својеврстан трајни дијалог око *ишћања њојшике*.

Изазов здравом разуму

Интерес за превладавањем антиномије хисторицистичко-позитивистичког утврђивања чињеница књижевног текста и естетско-моралне интерпретације књижевног дјела као засебног састава вриједности остварује се у Соларовом опусу као устрајно заговарање интензивирања спознајне размјене између знаности о књижевности и филозофије, при чему књижевност има функцију трајне провокације унутар херменеутичког оквира који пружа филозофија, заузврат књижевности омогућујући да мисли саму себе. На трагу феноменолошког прекида с бескрајном аспектуалношћу приступа предмету књижевности и усмјерен на непосредно искуство читања књижевног текста, Солар филозофску рефлексiju поима као једини излаз из лоше бесконачности прагматизма јер нуди могућност да се спознаје до којих долази знаност о књижевности међусобно омјере изван параметара непосредне датости. Без обзира на то ради ли се о немогућности уједињења или немогућности раздвајања „искуства филозофске репрезентације с искуством самосталне знаности о књижевности”, што у оба случаја претпоставља утопијску „могућност сабирања цјеловита људског искуства у времену” (Solar, 1985: 196), управо је, како је показала Рената Јамбрешић Кирић, „апорија залог аутентичности Соларовог говора о књижевности и главни усмјеравач његових напора око и ради књижевности” (Jambrešić Kirin, 1995: 225). Будући да тако схваћено проучавање књижевности за крајњи циљ има уклапање књижевности у динамику укупног повијесног развитка, интерпретација се логично испоставља као средишњи проблем и примарни начин

односа како спрам књижевног текста, тако и спрам различитих методологија проучавања књижевности, при чему се за властиту позицију бира трајно помична точка провизорног сагледавања цјелине.

У складу с тим, Соларов се самосвјесно и досљедно еклектички приступ устрајно одупире приклањању било каквој строго одређеној и јасно дефинираној методолошкој оријентацији или школи мишљења. У ријетком аутореференцијалном коментару, свакако неслучајно у предговору јединој својој књизи рематског наслова која није приручник, а која се к томе, или баш стога, зацијело може узети као најбољи *exordium* за његово дјело, Солар ће се осврнути на питање облика мишљења који спаја текстове што их не веже ни „сродност заданих тема“, ни „неко шире подручје“, ни слични поступци „у обради детаља које би се могло схватити као припрема разраде цјелине“ те који, напokon и дакако, немају „јединствене методе која би обећавала да се евентуални резултати некако употпуњују“. Па ипак, свој тој хетерогености успркос, на дјелу је недвојбено освијештен „начин мишљења који чежњу за системом не сматра нужно врлином, али који се подједнако тако не може задовољити афоризмима“ (Solar, 1985a: 7). Како су фрагмент и есеј форме у којима је немогуће не уочити да се „тема, наравно, не може одвојити од начина разраде“, Солар се у изричитој опреци спрам у „нашем времену“ раширене склоности да се „облик одвоји од смисла и да затим њихово јединство види искључиво с аспекта било једнога било другог“ (Solar, 1985a: 7–8), одлучује за њих, пишући, штовише, *есеје о фрајменшима*. За тај је избор и став на којем се темељи несумњиво пресудно управо искуство књижевности, јер како је већ другдје недвосмислено био устврдио: „Свако је књижевно дјело изазов здравом разуму, навици и обичају служења језиком“ (Solar, 1978: 25). Штовише, погрешно је рећи да језик у књижевном дјелу функционира „на особит начин“, стога што „у књижевном дјелу језик више уопће не функционира, језик се у књижевном дјелу појављује у димензији непосредне присутности“. А управо у тој ситуацији Солар види могућност отварања новог хоризонта јер једино „ако језик такорећи трансцендира сам себе, ако прелази преко граница властите суставности и ако се односи према људском свијету који се тек обликује, књижевно дјело може изрећи нешто доиста ново“ (Solar, 1978: 39).

Тиме се пред читаоцима очигледно увијек изнова поставља захтјев да надиђу све што им је познато у одговору на изазов текста, а на њега посљедично морају на новој разини одговорити и сви који се баве проучавањем књижевности. И за ауторе и за читаоце и за проучаватеље непосредно искуство – на које се може указати, али га се не може систематски разложити – надилази све усвојене институционалне норме и хеуристичке протоколе. У свјетлу доминантних тенденција у академском проучавању књижевности протеклих неколико деценија, међутим, од пресудне је важности што Солар притом изричито истиче како никуда не води подметну ли се у том настојању било „психолошка или социолошкополитичка метафизика“, било „импровизација 'приватне метафизике' појединих аутора“ (Solar, 1985: 195 i 196), умјесто дисциплине критичког мишљења (која се, никад није згорег поновити, остварује у трајном измицању формализацији). Мада је недвојбено широј публици најприје, а можда и једино, познат као аутор *Теорије књижевности*, уџбеничке синтезе која је у три десетљећа од 1976. до 2005. штампана у чак двадесет издања

(при чему је седмо из 1982. прерађено, а шеснаесто из 1994. прерађено и допуњено), Солар се, у свјетлу властитих на почетку наведених одређења, прије но теоретиком у свом писању испостављао *филозофом* књижевности. А како то у њега значи „нужну свијест о крњости и релативности свакога теоријског узорка и сваке периодизације, прешутно чак и онога из којег бива писан ауторов текст, који је стога (једнако тако нужно) отворен” (Јukić, 1995: 169), нипошто му, дакле, циљ није могао бити ни каталогизирање разнородних критичких усмјерења, ни класифицирање хисторијских промјена интереса, немоли кодификација псеудопарадигматских гнома.

Као што Соларове приказе повијести књижевности, компендије књижевнотеоријских приступа (*Модерна теорија романа*), лексиконе критичког појмовља (*Рјечник књижевној називља; Књижевни лексикон*), те расправе о облицима као што су мит (*Египћова браћа и синови*), проза уопће (*Идеја и прича; Теорија прозе; Мити о авантури и мити о декагенцији*) и роман напосе (*Смрти Санча Пансе; Роман и мити; Након смрти Санча Пансе*) одликују еклектицизам методе у сврху нуђења прагматичних терминолошких и концепцијских рјешења, тако се његова читања појединих дјела, полазећи увелике од феноменолошке традиције, супротстављају бескрајном ширењу оквира и множењу аспеката схваћања књижевног текста, те у средиште постављају конститутивно недохватно *основно искуство књижевности*, које би, иако неизбјежно индивидуално увјетовано, у доживљајној структури имало бити заједничко. Управо питање односа између начина спознаје књижевног текста и његове спознајне вриједности пресудно одређује и низ радова посвећених посебним проблемима, од потребе изналагања начела периодизације повијести књижевности услијед очигледне недостатности духовноповијесног модела низања аксиоматски раздвојених раздобља (што је најподробније разрађено на огледном и вишеструко разматраном примјеру модернизма и постмодернизма), преко дефиниције природе умјетничке прозе представљеном предметношћу, а не упосленим средствима приказивања (што опримјерују анализе парадигматских остварења као што су *Срце шаме, Зайиси Малшеа Лауригса Бријеа, Процес, Мајстор и Маријариша, Бука и бијес, Ситранац, Молој те Ако једне зимске ноћи неки љушник*), до тумачења жанрова, врста и облика (мит, новела, роман, есеј, виц, па и траг) као језичног обликовања становитог искуства свијета и живота.

Хегелов црни цвијет

Успркос Соларовом опетованом декларативном отпору према могућности усостављеног приступа књижевном тексту, као и жанровској и дискурзивној разноврсности његова опуса који обухваћа, како то описује Андреа Златар, „најширу лепезу облика знанствене прозе (уџбеник, знанствени текст, предавање, есеј), у смјени којих би се могла разабрати особна ауторска еволуција, везана уз постепену смјену знанствених парадигми” (Zlatar, 1995: 102), у његовом се раду јасно разабире трајна скепса спрам текстуалних учинака темељена на аксиому извјесности интерпретивног консензуса. У складу с начелом херменеутичкога круга, смисао се текста

„непрестано остварује у читању и разумијевању, а баш читање и разумијевање успоставља у текстовима одређен смисао који се може разабрати у оквирима одређене традиције” (Solar, 1974: 32), али коначна просудбена инстанца притом ипак остаје изван дохвата повратног дјеловања текста: „Истина, односно нека концепција збиље, увијек је 'позадина' на којој се умјетност остварује и без схваћања те проблематике нема ни правог схваћања онога у чему је умјетност неког књижевног дјела” (Solar, 1974: 47). С друге стране, непрестано промишљање увјета могућности мишљења неизбјежно води у хегеловску регресију: „Не можемо, наиме, препознати само препознавање; то би захтијевало да изравно будемо свјесни не само тога да нешто разумијемо него и самог чина разумијевања, односно, друкчије речено: не само да бисмо морали разабирати кодове на темељу којих нешто разумијемо, него бисмо морали разабирати и кодове на темељу којих можемо разликовати различите врсте кодова” (Solar, 1995: 133). Али, управо из те немогућности и произлази непрестано кретање мишљења.

Стога, такав досљедни спознајни релативизам нипошто не води у онај аксиолошки, већ се, напротив, управо услјед њега изграђивање система вриједности испоставља нужним. Расправљајући о проблему губитка укуса (*Предавања о лошем укусу*; *Кришика релативизма укуса*), Солар се супротставља хегемонијским тенденцијама у култури уопће, а у проучавању књижевности напосе, које систематски плурализам критичких метода олако преводје у произвољно умнажање догматских ставова, што књижевну комуникацију доводи у сферу мита и трача, а категорију укуса своди на питање моде. Будући да је за изграђивање укуса потребно како елементарно знање о предметном подручју, тако и властито искуство, укус претпоставља традицију, док мода, напротив, своје овјеровљење налази искључиво у садашњости. Највећа опасност, међутим, лежи у томе што мода не оставља никакву могућност избора јер напосто захтијева да се слиједи, док укус препоруча и води, развијајући тиме самосвијест о одабраним вриједностима. Да се теоријска мисао Миливоја Солара кроз више од пола стољећа у ком се бавио врло разноврсним питањима и разнородним појавама, посвећујући се притом различитим разнама проблема, развијала суствано и досљедно, видљиво је из чињенице да је опис Владимира Битија како Солар конзеквентно заступа „тзв. хуманистичку линију у традицији западноевропске филозофије”, те се у складу с њом „афирмира идеја човјека који радом и говором, трансцендирајући властиту субјективност креира људску повијест”, држећи при томе суствано мишљење јединим критичким филозофским мишљењем „јер се отима опасности да услјед неуспјеха традиционалне естетике утекне у ирационализам, мистику и теологију и тиме потајице, али утолико срамније, допадне рестауративне идеологије” (Biti, 1989: 29–30), изнесен десетљећима прије но што ће Солар објавити низ књига у којима разрађује бројне аспекте управо те опћеприсутне опасности.

Своју нову књигу, есеј о Чеховљевим новелама, Жак Рансијер закључује тврђњом како је ситуација у којој је слобода „још увијек далеко, а удаљеност која нас од ње дијели не може се измјерити, као ни пут који води до ње”, али је истодобно „та удаљеност и оно што нас с њом веже”, стање што га Чехов, усупрот, „како заточницима прогреса који се постављају за крчителе путева ка будућности, тако и нихилистима

koji proklamiraju da je svaka budućnost isprazna, osim one u koji će se i pojedin-
ci i civilizacije vratiti u prah”, u svom pisanju „tvrdoглаво оцртава” увијек из-
нова – а то би се „могло назвати политиком књижевности” (Rancière, 2025: 108–109).
У контексту свеопћег препуштања слављењу бујања униформне различитости и
ексклузивне инклузивности што их заступају *soi-disant* превредноватељи свега по-
стојећег, по којима је афоризам мишљење а идентификација политика, док је умјет-
ност афирмација а критика денунцијација, најпримјереније би се стога било присје-
тити Соларовог читања Хегелове ироничне опаске да се живот претворио у весело
шаренило цвјетова међу којима, међутим, нема црних: „Црни је цвијет при томе
Хегелу, наравно, филозофија, којој не пристаје шаренило; црна боја није ту симбол
смрти, него је симбол дубине, која је, наравно, увијек тамна ако се гледа с разине
'испод' које се не смије ни завирити” (Solar, 1981: 215). Тај далекосежан лаконски за-
кључак расправе о проблемима марксистичке мисли о књижевности показује, ре-
кло би се, да случај баш и није био толики комедијант кад је хтио да Миливој Солар
умре истог дана кад и четири мјесеца млађи Роберт Редфорд, не би ли се и не тако
дискретно тиме указало како су се обојица одликовали изнимно ријетком квали-
тетом лежерног мајсторства и припадног му неусиљеног ауторитета, која је најуже
повезана с озбиљним схваћањем свога посла а нипошто самога себе (дочим се по
обрнутом пак непогрешиво препознају доксографски зелоти свих фела), док је иначе
у горе споменутој традицији позната као *sprezzatura*.

ИЗВОРИ:

- Biti, Vladimir. (1989). *Pripitomljavanje drugog: mehanizam domaće teorije*. Zagreb: HFD.
Solar, Milivoj. (1971). *Pitanja poetike*. Zagreb: Školska knjiga.
Solar, Milivoj. (1974). *Ideja i priča*. Zagreb: Liber.
Solar, Milivoj. (1976). *Književna kritika i filozofija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
Solar, Milivoj. (1978). *Uvod u filozofiju književnosti*. Zagreb: Studentski centar Sveučilišta.
Solar, Milivoj. (1981). *Smrt Sancha Panze*. Zagreb: Matica hrvatska.
Solar, Milivoj. (1985). *Filozofija književnosti*. Zagreb: Liber.
Solar, Milivoj. (1985a). *Eseji o fragmentima*. Beograd: Prosveta.
Solar, Milivoj. (1995). *Laka i teška književnost*. Zagreb: Matica hrvatska.
Jambrešić Kirin, Renata. (1995). „Razumijevanje književnosti u Milivoja Solara i Vladimira Bitija”. *Trag i razlika*. (V. Biti i dr., ur.). Zagreb: MD/UDHZ, 225.
Jukić, Tatjana. (1995). „O trijadi romana, (njegove) povijesti i teorije u Viktora Žmegača i Milivoja Solara”. *Trag i razlika*. (V. Biti i dr., ur.). Zagreb: MD/UDHZ, 169.
Rancière, Jacques. (2025). *Au loin la liberté: Essai sur Tchekhov*. Paris: La fabrique.
Zlatar, Andrea. (1995). „Ja književne teorije”. *Trag i razlika*. (V. Biti i dr., ur.). Zagreb: MD/UDHZ, 102.